

Békés

Hajdani vármegyéink

Békés vármegye hazánk tiszántúli területeinek egyik vármegyéje volt. Területét, mely 3558,10 km²-t tett ki, északon Jász-Nagykun-Szolnok, keleten Bihar, délen Arad és Csanád, nyugaton Csongrád vármegye határolta. Földje végtelen róna, melynek tengerszint feletti magassága 85 és 95 méter közt ingadozik, s csak egyetlen helyen, Orosházától keletre emelkedik 101 méterig. Békés északi és keleti részét a Körös vízrendszere hálózta be. A Fekete- és Fehér-Körös Gyula táján lép a megye földjére, 4 km-rel a város alatt egyesül. Innen Kettős-Körös néven tovább folyva a Sebes-Köröst veszi fel. E folyók azelőtt kiszámíthatatlan károkat okoztak, ezért a XVIII. század elején megkezdték szabályozásukat. Több kilométer hosszú csatornával csapolták le a Körösöket, ezáltal 17 000 hektár szántóföldet nyertek. A megye éghajlata az Alföld tipikus jellemvonásait mutatja, vagyis a hideg telet forró nyár követi. Az évi középhőmérséklet 11–12 °C. A csapadék évi átlagos mennyisége 597 mm, így e terület hazánk egyik legszárazabb vidéke.

A vármegye területe ásványkincsekben szegény. Egyedül a téglagyag az, amely szinte korlátlan mennyiségben és számos helyen előfordul. A termőterület óriási kiterjedésű. A termékeny síkságon a búzatermesztés a legjelentősebb. Kevésbé jelentékeny a rozs és zab termesztése. Termelnek még hüvelyes veteményt, burgonyát, kukoricát, takarmányrépát, repcét, valamint dohányt. A hosszú felsorolásból azonban a szőlészetet sem illik kihagyni, hiszen a me-

gyében jó csemegeszőlőt termelnek. Az állattenyésztésnek csak egyes ágai mutatnak haladást, így a szarvasmarha-, sertés-, valamint baromfitenyésztés. A halászat a folyók szabályozása folytán ugyan sokat veszített jelentőségéből, de a Körösben harcsák és pontyok nagy mennyiségben találhatóak.

Fényes Elek 1842-es Statistika című műve szerint Békés vármegye összlakossága 153 018 fő. Az 1891-es felmérés szerint 258 386 fő a vármegye lakosainak száma, melyek közt 188 781 magyar (73,1%), 56 876 tót (22%), 6110 német (2,4%) és 6019 román (2,3%) található. A magyarság – a békéscsabai járást kivéve – mindenütt abszolút többségben van. A tótok Békéscsabán, Szarvason és Tótkomlóson, a németység csak Mezőberényben és Gyulán lakik nagyobb tömegben. A lakosság túlnyomó része földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik.

A megye ipar tekintetében sohasem tűnt ki. A XVIII. században a megyében csak 5 iparos volt, s a legszükségesebb iparcikkeket máshonnan kellett behozatni. Ezért *Tessedik Sámuel* 1780-ban Szarvason ipari tanintézetet létesített. A megyében leginkább gőzmalomok és téglagyárak vannak. A kereskedelemben a gabonaforgalom a legjelentősebb, melynek fő piaca Békéscsaba. Ezenkívül minden nagyobb településnek látogatott, főleg marhavásárai vannak. Közlekedés tekintetében a megye sokáig elhanyagolt állapotban volt. A forgalmat majdnem kizárólag a vasutak ragadták magukhoz, melyek több irányban szelik át a megyét. Fővonaluk

a Budapest–Arad vonal, mely a megyét egész hosszában szeli. Békéscsabánál a Szedged–Nagyvárad vonal metszi.

A közművelődés fejlődése nagyot lépett előre. Az iskolák száma 1890-ben 225-re rúgott. Ez azt jelenti, hogy a megyében nemcsak népiskola volt, hanem kisdudóvó, alsófokú iparos és kereskedelmi iskola, polgári iskola, valamint gimnázium. A lakosságnak mindössze 26,7%-a nem látogatta az iskolát. Békés közigazgatásilag egy rendezett tanácsú városra és 7 járásra oszlott. A vármegye római katolikus egyháza a csanádi, a nagyváradai és váci püspöki egyházmegyéhez volt beosztva. A görög katolikusok a nagyváradai egyházmegye, a görögkeleti egyház az aradi püspöki egyházmegye, míg a helvét hitvallásúak egyháza a tiszántúli kerület fennhatósága alá tartoztak.

A megye története

Békés vármegye nevét a békési vár adta. Azzal kapcsolatban, hogy honnan is vette a békési vár ezt a nevet, több vélemény fogalmazódott meg. Vannak, akik azt egy valamikori békekötéstől származtatják, mely hajdan e vidéken létesült; Anonymus szerint Árpás és Marót bihari vezér között. Kevéssel utóbb épült fel Békés vára a Fehér- és Fekete-Körös egybefolyásánál. Mások szerint a legvalószínűbb, hogy Békés hasonló nevű birtokosáról kapta a nevét. Még a XVI. század derekán is Békés vármegye nagy részét a Békéssy család bírta, mely ősi nevét a terület legelső elfoglalótól vehette. Ami a vármegye kiterjedését illeti, az országban talán egy vármegyének sem változtak annyira időről időre a határai, mint Békésnek. II. József uralkodása alatt Békést Csanáddal és Csongráddal egyesítette, halála után azonban a megye visszanyerte önállóságát. Az 1848–49-es események után a nagyváradai kerülethez tartozott és császári kormánybiztos igazgatta, de már 1849-ben visszakapta

önállóságát. A megyét 1850-ben Csanáddal ismét egyesítették, 1851-ben azonban újra önállóvá lett.

Békés vármegye területén lakó népekről, szokásaikról a legrégebbi időkre vonatkozólag nem sokat és főként bizonyosan nem tudunk. Jordanes ravennai püspök említi a Maros és Körös vidékét, mint a vandálok tartózkodási helyét. Őket a gótok, a hunok, a gepidák és az avarok váltották fel. Amikor a magyar törzsek megérkeztek, itt nagy számú szlávssággal találták megukat szemben.

A vármegyében a Gyulák törzse volt az úr, de a Vata és Zsolt nemzetségnek is volt birtoka a megye területén. A XIII. században egyszerre szervezetten tűnik elénk Békés vármegye, melynek feje akkoriban egy Pál nevű várispán volt. A tatárok megjelenésével a síkvidék teljesen lakatlanná vált. Olyan kevés adózó maradt ekkor a megye területén, hogy a század végéig egyetlen főúr sem akadt, aki a megyét elkérte volna a királytól. IV. Béla mégis visszaállította az akkor még félig-meddig katonai jellegű vármegyét. A megye délnyugati részén fekvő területeket az akkoriban beköltözött kunok kapták. Ez volt a megye első területi megcsonkítása. A királyi hatalomnak a következő századokban történt lassankénti lehanyatlásával egyes gazdag főúri családok jutottak hatalomra; a Barsa, Szenthe, Mágocs nevű családok lettek a legbefolyásosabbak. Mátyás király uralkodása alatt nagy változások történtek a megye életében. Ő helyezte a megye székhelyét Gyulára és emelte szabad királyi városi rangra. Ez időtől fogva a gyulai várnagyok közül kerültek ki a megye fő- és alispánjai. Mátyás halála után Corvin János kérte a gyulai főispánságot, aki mértéktelen adományozásaival igyekezett a megyebeli nemességet a maga pártjára állítani.

Az 1514-es parasztlázadásban résztvevő paraszthad átvonult a vármegye területén. Maga Dózsa György Békésen ütött tábornok,

és innen vonult Gyula felé. A gyulai Gaál család levéltári adatai szerint Gyula alatt történhetett az összecsapás a felkelők és a nemesek között. Mivel a jobbágyságnak a lázadás leverése után aránylag sokkal jobb dolga volt a hatalmas gyulai uradalomban, így Temes, Torontál és Csanád megyékből számos jobbágy szökött át.

Még magához sem térhetett a megye a mohácsi vész borzalmai után, amikor újabb megpróbáltatás érte. Mindjárt a következő évben Cserni Jován rác parasztvezér több ezer fős csapatai élén Temes, Bács és Békés vármegyéket pusztította. Szapolyai a váradi püspököt, Czibak Imrét bízta meg sereg szervezésével, amiből Gyula vára is kivette a maga részét: Czibak Imrének puskaport ajándékozott. A püspök a Maros mellett verte szét Cserni seregét.

A törökök jelenléte tovább nehezítette a vármegye helyzetét. Az 1550-es évek első felében állta ki Gyula az első török ostromot, ekkor még visszaverték a támadást. Nem sokkal ezután Kerecsényi László lett a gyulai kapitány. Ő még egy ideig féken tudta tartani a fenyegető török hadakat, de sajnos nem sokáig. Gyula 1566-os eleste egész Békés vármegyének török kézre jutását jelentette. A törökök a megye területét két részre osztották. Nagyobbik része az újonnan létesített gyulai szandzsákhöz tartozott, a másik a szolnoki szandzsák részét alkotta. Gyula visszafoglalása nem volt könnyű feladat. Hogy a vár bevételeit sietessék, 1687-ben a király rendeletére az egész környéket elnéptelenítették, hogy az őrség sehol se találjon élelemre. Végül csak 1695 januárjában vonultak be keresztény csapatok a várba, s ezzel lezárult a 129 évig tartó török uralom Békés vármegyében.

A törökök kivonulása után a megye területét a Maros mentén szerveződő Határ-örvidékbe akarták beolvasztani, így érthető a megye tiltakozása és a Rákóczi-felkeléshez való csatlakozása. Az 1711-es szatmári béke

végre meghozta a megyének is a békés fejlődés lehetőségeit. A megye lassan népesedni kezdett, de az eredeti lakosok közül csak kevesen tértek vissza. Az önként ideköltöztek leginkább Biharból és Szabolcsból érkeztek. A birtokosok ezenfelül még betelepítésekkel is igyekeztek adózóik számát növelni. Ilyen telepítésekben Harruckern János György járt az élen, aki a kincstárnak tett szolgálataiért cserébe kapta III. Károlytól a Békés megyei területeket 1719-ben. Ő telepítette be Csaba, Szarvas, Gyoma, Békés és más községek lakóit. Az 1848-ig nem háborított béke kedvező volt a megyére nézve, gazdasági élete meglepő lendületet vett. A haladás főleg báró Wenckheim Béla érdeme volt. Ugyan háború nem zavarta a békés fejlődést, nehézségek azonban voltak, amikkel meg kellett küzdeni. Ilyen volt a megye egészségtelen éghajlata és a mocsarak gőzölgése, mint a betegségek gyakori okozói. A legborzasztóbbak az 1738-as csabai pestis-, valamint az 1831-es kolerajárvány voltak. Az 1848–49-es események nagy visszhangra találtak a megyében. A nyár folyamán a megye 4000 főnél nagyobb nemzetőr-csapatot küldött a Délvidéken lázadó szerbek megfékezésére, majd önkénteseket az aradi táborba. A megye 1911 honvédjét a 30. honvédszászlóalj felosztása után különböző zászlóaljakra osztották be. A világosi fegyverletétel után a fogságba esett magas rangú honvédtiszteket a Gyulára érkező orosz had magával hozta, köztük Damjanichot is, s itt folytak a tárgyalások az oroszok és az osztrákok között e magas rangú foglyok kiadatása ügyében. Az oroszok a foglyok átadása után kivonultak a megyéből.

A kötelező örökváltás nem teljesítette a hozzá fűzött reményeket, a jobbágyság nagy része elszegényedett és zsellérsorba került. Így a XIX. század közepétől lappangó állandó elégedetlenség a század végén az Orosházán, majd Csabán kitört és nyílt zendülésben

mutatkozott meg. Békéscsabán még 1905-ben is volt tüntető felvonulás, melyhez Áchim András is csatlakozott. Az első világháborúban a megye katonái a 101-es császári gyalogezredbe, valamint a magyar királyi 4. honvéd gyalogezredbe voltak beosztva. A trianoni béke folytán Békés elvesztette Erdély felé való összeköttetését. A háborút követő időkben előtérbe került az állattenyésztés, valamint fejlődésnek indult a gyümölcsstermesztés, melyet az 1925. évi pusztító árvíz zavart meg. A II. világháborúban a Vörös Hadsereg egységei 1944. szeptember 23-án Battonyánál lépték át a trianoni magyar határt, majd október 6-án felszabadult

egész Békés megye. A megye székhelye 1950. június 1-jén Békéscsaba lett, amely nemcsak gazdaságilag, de közigazgatásilag és kulturálisan is a megye kiemelkedő centrumává vált.

Felhasznált irodalom

Pallas nagylexikon. Budapest, 1895.

Magyarország megyéi és városai. Budapest, 1975

HAÁN LAJOS: *Békés vármegye hajdana.* I. köt. Pest, 1870.

MÁRKUS GYÖRGY (szerk.): *Békés vármegye.* Budapest, 1936.

BALOGH ZSUZSANNA

1. ábra A TRNOPOLJE-I KONCENTRÁCIÓS TÁBOR FOGJAI